

XORIJIY TIL O'RGANISHNING PSIXOLINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Risqivayeva Ruxshona Rashid qizi

Renessansta'limuniversiteti

Filologiyavatillarnio'qitish: Ingliztilifakulteti 2-bosqich talabasi

riskivaeva@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17933854>

Annotatsiya: Ushbu maqolada xorijiy til o'rganishning psixolingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tilni o'zlashtirish jarayonida xotira, e'tibor va motivatsiyaning ahamiyati ko'rsatib beriladi. Ona tili bilan xorijiy til o'rtasidagi interferensiya va transfer jarayonlari izohlanadi. Shuningdek, yosh va individual farqlarning til o'rganishga ta'siri yoritiladi. Zamonaviy psixo lingvistik yondashuvlarning ta'limdagi o'rni alohida ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: psixolingvistika, xorijiy til, motivatsiya, xotira, interferensiya, transfer, yondashuv.

Psixolingvistika – bu til va tafakkur, nutq va ong o'rtasidagi murakkab o'zaro aloqalarni o'rganadigan fan sohasi bo'lib, u til o'rganish jarayonining psixologik va lingvistik mexanizmlarini tahlil qiladi. Xorijiy tilni o'zlashtirishda insonning kognitiv faoliyati, ya'ni xotira, e'tibor, idrok va tafakkur jarayonlari, shuningdek, emotsional holatlar va motivatsiya alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bois til o'rganish nafaqat lingvistik, balki psixologik jarayon sifatida ham qaraladi.

Bugungi globallashuv davrida xorijiy tillarni bilish jamiyatda muvaffaqiyatli ijtimoiylashuv va kasbiy rivojlanish uchun muhim omilga aylanmoqda. Shu bilan birga, til o'rgatish metodikasini samarali tashkil etish uchun psixolingvistik xususiyatlarni hisobga olish zarur. Zero, tilni o'zlashtirish jarayonida o'quvchilarning yoshi, individual xususiyatlari, shaxsiy motivatsiyasi va ona tilining ta'siri hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Mazkur maqolada xorijiy til o'rganishning psixolingvistik xususiyatlari tahlil qilinib, til ta'limida e'tiborga olinishi lozim bo'lgan asosiy mexanizmlar, omillar va zamonaviy yondashuvlar ko'rib chiqiladi.

Barchaga ma'lumki, ushbu fan paydo bo'lganiga ya'ni, alohida ajralib chiqqaniga ko'p bo'lmadi, ammo ushbu fanning chuqur o'rganilishi, fan ustida izlanishlar olib borilishi izlanuvchiavlodni xursand qiladi. Ammo nega? Chunki ushbu fan o'quvchining potensialini yuzaga chiqarib bera oladi ya'ni, o'quvchi ruhiy ko'nikmalar, xotira jarayonlari yordamida o'zini anglab, fanni oson o'rganadi. Shunday qilib, psixologiyavalingvistika (tilshunoslik) fanlari kesishib, psixolingvistika fanini vujudga keltiradi. Psixolingvistika — bu til va ongni bog'laydigan fan. Til — insonning fikrlash quroli, ong esa uni boshqaruvchi kuchdir. Shu sababli, xorijiy tilni o'rganish faqat lug'at va grammatika emas, balki psixologik jarayon hamdir. Til o'rganishda

xotira, e'tibor, motivatsiya va tafakkur doimo ishtirok etadi. Agar bu jarayonlar uyg'un ishlasa, tilni o'zlashtirish tezlashadi, aks holda o'quvchi qiynaladi.

Xotira. Xotira xorijiy til o'rganishda asosiy psixologik jarayonlardan biridir. So'z boyligini yodlash, grammatik qoidalarni eslab qolish, talaffuzni qayta ishlash — bularning barchasi xotira yordamida amalga oshadi. Qisqa muddatli xotira yangi so'zlarni dastlab eslab qolishga yordam bersa, uzoq muddatli xotira ularni amaliy nutqda qo'llash imkonini beradi. Masalan, o'quvchi ingliz tilidagi “environment” so'zini bir marta eshitib, qisqa muddat eslab qolishi mumkin, ammo uni tez-tez takrorlasa, bu so'z uzoq muddatli xotiraga o'tadi, yoki kichkina kartochkalar (flashcards) tayyorlab, uni muntazam takrorlab yursa, ham xotirasi kuchayadi ham til o'rganishi osonroq kichadi. Psixolog Herman Ebbinghausning “unutish egri chizig'i” tajribasi shuni ko'rsatadiki, takrorlanmagan bilimlar birinchi kunlarda 60–70% gacha yo'qoladi. Shu bois til o'rganishda interval bilan takrorlash usuli (spaced repetition) eng samarali vositalardan hisoblanadi.

Konsentratsiya/E'tibor. Til o'rganish jarayonida e'tibor juda katta ahamiyatga ega. E'tiborning kuchliligi o'quvchining dars davomida materialni qanchalik samarali qabul qilishini belgilaydi. Hatto kichik detalni e'tiborsiz qoldirish nutqni tushunishga katta to'siq bo'lishi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi “ship” va “sheep” so'zlari talaffuzidagi kichik farq e'tibordan chetda qolsa, gapning mazmuni noto'g'ri tushuniladi. Psixologiyada o'tkazilgan tajribalar shuni ko'rsatadiki, konsentratsiyasi yuqori bo'lgan talabalar yangi materialni tezroq o'zlashtiradi. 2017-yilda Yaponiyada o'tkazilgan tadqiqotda shovqinsiz muhitda til o'rgangan guruh shovqinli muhitda o'rganganlarga qaraganda 30% ko'proq muvaffaqiyatga erishgan. Demak, e'tibor va muhit til o'rganish tezligi uchun hal qiluvchi omillardan biridir.

Motivatsiya. Motivatsiya chet tilini o'rganishda dvigatel rolini bajaradi. Ichki motivatsiya — o'quvchining shaxsiy istagi, tashqi motivatsiya esa imtihon, ish yoki ta'lim talablari bilan bog'liq bo'ladi. O'quvchining motivatsiyasi kuchli bo'lsa, u qiyinchiliklardan qo'rqmaydi va doimiy ravishda mashq qiladi. Psixolog R. Gardner (1985) ta'kidlaganidek, chet tilini muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun integrativ motivatsiya — ya'ni boshqa madaniyatga qiziqish va unga qo'shilish istagi muhim omildir. Bundan tashqari, emotsiyalar ham o'quv jarayoniga bevosita ta'sir qiladi: ijobiy kayfiyat o'quvchini faol qiladi, salbiy kayfiyat esa xotira va e'tiborni susaytiradi.

Ona tilining ta'siri. Ona tili yangi tilni o'rganishda ham yordamchi, ham to'siq bo'lishi mumkin. Masalan, o'zbek tilida mavjud bo'lmagan inglizcha “th” tovushi ko'plab o'quvchilar uchun qiyinchilik tug'diradi. Tilshunoslar bu hodisani “interferensiya” deb ataydilar — ya'ni ona tili qoidalarining yangi tilga noto'g'ri ko'chishi. Shu bilan birga, to'g'ri yo'naltirilgan transfer o'quvchiga yordam berishi

mumkin. Masalan, rus va ingliz tillarida ko'plab so'zlar (telefon, radio) o'xshash bo'lgani sababli ularni o'zlashtirish osonroq bo'ladi. Psixolingvistik tadqiqotlarda ikki tilli muhitda ulg'aygan bolalar yangi tilni o'rganishda bir tilli bolalarga qaraganda 35% tezroq natijaga erishishi aniqlangan.

Yosh va individual farqlar. Til o'rganish samaradorligi o'quvchining yoshiga ham bog'liq. Kichik yoshdagi bolalar talaffuzni tezroq o'zlashtirsalar, kattalar grammatikani chuqurroq tushunishga moyil bo'lishadi. Masalan, bolalar inglizcha [r] va [l] tovushlarini qisqa vaqt ichida o'zlashtira olsa, kattalar ularni ko'proq mashq qilish orqali eslab qolishadi. K. Lenneberg tomonidan ilgari surilgan "kritik davr gipotezasi"ga ko'ra, 12 yoshgacha bo'lgan davr tilni tabiiy ravishda o'zlashtirish uchun eng qulay davr hisoblanadi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, yoshligida til o'rganishni boshlaganlar katta yoshda boshlaganlarga nisbatan 50% tezroq so'z boyligini oshirishadi. Shu bilan birga, individual farqlar – xotira hajmi, qiziqish sohasi va kognitiv qobiliyatlar ham jarayonga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

O'qitish metodlari. Til o'qitish metodlari psixolingvistik tamoyillarga asoslangan bo'lsa, o'quvchi yanada samarali natijalarga erishadi. Masalan, kommunikativ metod o'quvchini faqat grammatika emas, balki real suhbatlarga jalb qiladi. Britaniyada o'tkazilgan tadqiqotda kommunikativ metod bilan o'rgangan talabalar uch oy ichida ikki baravar ko'proq faol lug'atni qo'llay olishgan. Kognitiv metod esa qoidalarning mantiqiy izohini tushuntirish orqali tilni chuqurroq anglashga yordam beradi. Bundan tashqari, emotsional-intellektual yondashuv (emotional intelligence approach) o'quvchining psixologik holatini hisobga olib, stressni kamaytiradi va motivatsiyani oshiradi. Shu bois metodlarning psixolingvistik asoslarda tanlanishi o'quv jarayonini sezilarli darajada samarali qiladi.

Xulosa qilib aytganda, xorijiy til o'rganish murakkab, ammo qiziqarli psixolingvistik jarayondir. Xotira, e'tibor, motivatsiya va emotsiyalar kabi psixologik omillar tilni o'zlashtirish samaradorligini belgilaydi. Ona tilining ta'siri ba'zida yordamchi, ba'zida esa to'siq bo'lib chiqadi, shuning uchun bu jarayonni to'g'ri boshqarish zarur.

Zamonaviy metodlar va texnologiyalar psixolingvistik mexanizmlarni inobatga olib, o'quvchiga yanada samarali o'rganish imkoniyatini yaratmoqda. Demak, til o'rgatishda psixolingvistik yondashuvni qo'llash nafaqat samaradorlikni oshiradi, balki o'quvchining shaxsiy rivojlanishi va global muloqotga kirishish imkoniyatini kengaytiradi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. Ebbinghaus, H. (1885). *Memory: A Contribution to Experimental Psychology*.
2. Gardner, R. C. (1985). *Social Psychology and Second Language Learning*. London: Edward Arnold.
3. Lenneberg, E. H. (1967). *Biological Foundations of Language*. Wiley.
4. Krashen, S. D. (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Pergamon.
5. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
6. Ellis, R. (2008). *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford University Press.